

ԳՐԱԲԱՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Մ. ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐՈՒՄ

Քերականության բայականություն դասականության առավելությունները

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ*

Երևանի պետական համալսարան

Մանուկ Աբեղյանը հայ լեզվաբանության պատմության մեջ հայտնի է առավելապես արդի հայերենի՝ աշխարհաբարի քերականության ուսումնասիրության և դասավանդման նոր սկզբունքների կիրառությամբ գրված տեսական մենագրություններով ու դասագրքերով, սակայն այս հոդվածում բացահայտում ենք, որ մեծ գիտնականի՝ դասական հայերենին վերաբերող աշխատությունները, ուսումնական ձեռնարկները նույնքան արժեքավոր են, ամենակարևորը՝ նորարարական, որքան նրա ողջ բանասիրական ժառանգությունը: Մանուկ Աբեղյանը, հմուտ լեզվաբան, հետազոտող լինելու հետ մեկտեղ, մանկավարժական տաղանդով օժտված գիտնական էր, որի համար չափազանց կարևոր էր երեխաներին և երիտասարդ սերնդին մայրենի հին ու նոր գրական լեզուների, նրա բարբառների ուսուցանումը, հին հայերենով գրված և պահպանված հարուստ գրականության, ձեռագիր մատյանների արդի հայերեն փոխադրությունների ստեղծումը, դրանց տարածումը:

Գրաբարին վերաբերող Մ. Աբեղյանի դասագրքերում բայի, գոյականների, ածականների, թվականների ուսուցումը կատարվել է նոր սկզբունքների ներդրման միջոցով: Նա առաջինն էր, որ հին հայերենի ուսուցումը սկսեց բայի խոնարհման ձևերին վերաբերող դասերով՝ ընդգծելով այն հանգամանքը, որ խոսք կազմելու ընթացքում բայը հիմնական գործառույթ ունի, եթե սովորողը կարողանում է բայը խոնարհել, գիտե նրա եղանակները, ժամանակները, սեռերը, ապա նա կարող է ճիշտ խոսք կազմել և գրագետ թարգմանել:

Բանալի բառեր - *մեթոդական նորամուծություններ, հին հայերեն, արդի հայերեն, ընդհանուր օրինակափոխություններ և տարբերություններ, հին արտասանություն, ավանդական արտասանություն, բայի ուսուցում, հոլովման համակարգի ուսուցում*

* Նարինե Դիլբարյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ

Нарине Дилбарян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания, ЕГУ

Narine Dilbaryan – PhD, Associate Professor at the Chair of the Armenian Language History and General Linguistics, YSU

Էլ. փոստ՝ narine.dilbaryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1212-0029>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 09.01.2024

Գրախոսվել է՝ 06.02.2024

Հաստատվել է՝ 08.02.2024

© The Author(s) 2024

Մանուկ Աբեղյանի «Գրաբարի քերականությունը» սկզբնապես տպագրվել է 1907 թ. միջնակարգ դպրոցների ավագ դասարանների աշակերտների համար, այսինքն՝ դպրոցական դասագիրք էր, որի նպատակն էր հնարավորինս արագ և արդյունավետ ուսուցանել մեր հին գրական հայոց լեզուն: 1936 թ. «Գրաբարի քերականությունը» վերահրատարակվում է բավական ընդլայնված և վերամշակված՝ արդեն որպես բարձրագույն դպրոցների ուսանողների դասագիրք, բայց, ինչպես գրքի նախաբանում վկայում է հեղինակը՝ Մ. Աբեղյանը, բուհական այս դասագիրքը կարող է ծառայել բոլոր նրանց, ովքեր ցանկանում են ուսումնասիրել ոսկեդենիկ հին լեզուն¹, այսինքն՝ դասագիրքը վերամշակված էր այնպես, որ միաժամանակ կարող էր նաև ինքնուսույց լինել:

Մեր ուսումնասիրության նպատակն է քննել գրաբարի ուսուցման և դասավանդման մեթոդական այն նորարարությունները, որոնք կատարել է Մ. Աբեղյանը, հակադրվելով մեր հին լեզվի ուսուցման ընդունված, ավանդական քերականական կադապրին: Անդրադարձել ենք այդ նորամուծությունների արդյունավետությանը և այլ գրաբարագետների կողմից ընդունված լինելու հանգամանքին, այսինքն՝ պարզել ենք, թե որքանով ուղենշային եղան այդ նոր մոտեցումները գրաբարի դասավանդման հետագա ընթացքում՝ հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ անգամ այժմ՝ 21-րդ դարում, կան հայաստանյան կենտրոններ, որոնք գրաբարը՝ որպես հաղորդակցության միջոց, վերակենդանացնելու ջանքեր են գործադրում:

Մ. Աբեղյանի դասագրքի *Ներածություն* բաժինն իսկ հետաքրքիր կառուցվածք ու խորագիր ունի՝ «Գրաբար և աշխարհաբար»: Զուգադրահամեմատության սկզբունքով՝ 5 կետով Աբեղյանը համեմատում է գրաբարը և արևելահայ աշխարհաբարը, նորընծա ուսուցանվողի համար նախ առանձնացնելով մեր երկու գրական լեզուների ընդհանրությունները, ապա տարբերությունները: Բառագիտական, բառակազմական, ձևաբանական, շարահյուսական բնութագրերի այս զուգադրականությունը թույլ է տալիս հաղթահարել հին դասական լեզուներ ուսումնասիրելու ճանապարհին ծագող բարդությունները, որովհետև կանխավ վեր է հանում հին և նոր լեզուների համակարգային ժառանգորդական կապը:

Ի սկզբանե Մ. Աբեղյանը նշում է, որ գրաբարի բառակազմությունը և ընդհանուր բառապաշարը աշխարհաբարում մեծ մասամբ պահպանվել են, և այս մակարդակներում տարբերություններ գրեթե չկան: Դասագրքի հեղինակը բացատրում է, որ հիմնական տարբերակիչ յուրահատկությունները երևան են գալիս ձևաբանության և շարահյուսության մակարդակներում, բայց անմիջապես էլ առանձնացնում է թե՛ խոնարհման, թե՛ հոլովման ենթահամակարգերում քերականական այն պահպանված ձևերը, որոնք գրաբարից առ աշխարհաբար լիովին նույնն են՝ **զնացի, զնա՛, քաղաքի, գործով**: Այնուհետև բերվում

¹ Հմմտ. Մանուկ Աբեղյան, Երկեր, հ. 2, Գրաբարի քերականություն, Եր., 1974, էջ 710:

են այնպիսի ընդհանուր կառույցները, որոնք պահել են հին ձևը, բայց իմաստափոխվել՝ *զնամ, զնաս, զնայ*, որոնք առաջնային կիրառությամբ գրաբարում սահմանական անկատար ներկա ժամանակի իմաստ են արտահայտում, և միայն երկրորդային կիրառմամբ՝ ըղձական կամ ենթադրական ժամանակների նշանակություն: Շատ ձևեր էլ կան, որոնք որոշ հնչյունափոխությամբ են գրաբարից աշխարհաբարին անցել՝ *փախեայ*-ն դարձել է *փախա, փախեար*-ը → *փախար, փախեսա*-ի → *փախալ* ն²: Այսինքն՝ հմուտ ուսուցիչը հին լեզուն սովորողներին նախ ծանոթացնում է աշխարհաբարի հետ ունեցած բազմաթիվ ընդհանրություններին, որպեսզի արագ հաղթահարվի դասական լեզուների բարդ և խրթին լինելու կարծրատիպը:

Դասագիրքը ավանդական ճանաչված սկզբունքով սկսվում է հնչյունաբանության հիմունքների շարադրմամբ, սակայն այստեղ ևս Մ. Աբեղյանը նոր մոտեցում է ցուցաբերում. գրաբարի ձայնավորների, բաղաձայնների, երկբարբառների, եռաբարբառների ներկայացումը կատարվում է հետևյալ բաժանմամբ՝ «*Հին արտասանությունը*» և «*Ավանդական արտասանությունը*»: Սովորողի համար անմիջապես պարզ է դառնում, որ գրաբարյան տեքստերի ներկայիս արտասանությունը հետագա դարերի փոփոխությունների արդյունք է: Եվրոպացի հայագետները, Մ. Աբեղյանի հավաստմամբ, պահում են հին արտասանությունը, զորօրինակ՝ *մարդոյ*, պետք է արտասանել բառավերջի *յ*-ով եւ ձայնեղ *դ*-ով (*mardoy*), այնինչ մենք արտասանում ենք՝ *մարթոն*³: Համոզված ենք, որ ժամանակն է հնարավորինս վերադառնալ մերոպյան արտասանությանը, ոչ թե անընդմեջ պահել միջնադարյան փոփոխված սկզբունքները, հատկապես որ մաշտոցյան արտասանությամբ դրանք առավել հեշտ են և ընկալելի սովորողների համար:

Գրաբարի դասագրքի մեթոդական սկզբունքային նորույթը վերաբերում է երկրորդ մասին. ձևաբանության բաժինը Մանուկ Աբեղյանը սկսում է բայ խոսքի մասի ուսուցմամբ: Բայակենտրոն խոսքի կողմնակից Մ. Աբեղյանը խախտում է ավանդական քերականությունների կաղապարը, որը ցայսօր էլ պահպանողական հայ լեզվաբանների կողմից կիրառվում է իբրև «սրբություն սրբոց»: Առաջ անցնելով՝ փաստենք, որ գրաբարի ներկայումս հայտնի և շրջանառվող քերականության դասագրքերում և ձեռնարկներում ձևաբանությունը սկսվում է անուն խոսքի մասերի քննությամբ՝ գոյական, ածական, թվական, ապա՝ դերանունների, այնուհետև միայն՝ բայի եղանակաժամանակային և դերբայական ձևերին վերաբերող դասերը, իսկ ձևաբանության բաժինը եզրափակվում է չթեքվող խոսքի մասերի ներկայացմամբ⁴: Աբեղյանական բայակենտրոն սկզբունքի կիրառմամբ աչքի է ընկնում միայն Ռ. Ղազարյանի և Հ.

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 712:

³ Հմմտ. նույն տեղը, էջ 715:

⁴ Տե՛ս **Լ. Մ. Խաչատրյան, Գ. Բ. Թոսունյան**, Գրաբարի դասագիրք, Եր., 2004, **Վարազ Առաքելյան**, Գրաբարի քերականություն, Եր., 2010, **Է. Ս. Մկրտչյան**, Գրաբարի դասընթաց, Եր., 2008:

Ավետիսյանի «Գրաբարի ձեռնարկը»⁵:

Բայ խոսքի մասի դասավանդումը Մ. Աբեղյանը սկսում է անորոշ դերբայի մասին հակիրճ տեղեկություններից, ապա գրաբարում ներկայի և կատարյալի հիմքերի նկարագրությունից, *հիմք* եզրույթի փոխարեն Աբեղյանն օգտագործում է *բուն*-ը: Կատարյալի հիմքին վերաբերող հատվածում արդեն երևան է գալիս կատարյալի հիմքի *ի* թույլ բաղադրիչին չանդրադառնալու հեղինակի հստակ դիրքորոշումը⁶: Ըստ էության՝ Մ. Աբեղյանը որոշում է, որ կատարյալի հիմքը գրաբարից աշխարհաբար չի տարբերվում, այն կազմվում է կա՛մ *ց* ածանց ունեցող բաղադրիչներով՝ *աց, էաց, ոյց*, կա՛մ արմատական է, *ի* թույլ բաղադրիչ ունեցող հիմքեր չեն առանձնացվում, դրանք միավորվում են արմատական հիմք կամ բուն ունեցող բայերի հետ: Մեր համոզմամբ՝ Աբեղյանի այս սկզբունքը արդարացված է գրաբարը ոչ բանասիրական ուղղությունների մասնագետներին դասավանդելու տեսանկյունից, այսինքն՝ պատմաբանների, արվեստաբանների, իրավաբանների կամ փիլիսոփաների համար: Խառն խոնարհման ներմուծումը դուրսացնում է կատարյալի հիմքից կազմվող բայական ժամանակների ճանաչումը, ուսուցումը, այսինքն՝ դրանց թարգմանությունը, բայց այս մեթոդը, մեր համոզմամբ, հարկ չկա բացարձակացնելու և տարածելու գրաբարի ուսուցման բոլոր մակարդակներում:

Գրաբարի խորքային մասնագիտական ուսուցումը պարտադիր կարիք ունի կատարյալի հիմքում թույլ բաղադրիչների առանձնացման և խոնարհումների երկանդամ բնութագրման՝ ներգործաձև և կրավորաձև հակադրությամբ: Այս տեսանկյունից բանասիրական ուղղվածության ֆակուլտետներում բայ խոսքի մասի ուսուցման ավանդական մեթոդական հիմքերը Ա. Աբրահամյանի «Գրաբարի ձեռնարկում» առավել ընդունելի են լեզվաբանական վերականգնման տեսանկյունից⁷: Լեզվի պատմության դասավանդման ընթացքում հատկապես նկատելի են աբեղյանական սկզբունքով բայը սովորած ուսանողների դժվարությունները գրաբարում կատարյալի հիմքը և կրավորականի կազմությունը իրապես ընկալելու և, ամենակարևորը, դրանց տարժամանակյա զարգացումը պատկերացնելու առումով:

Բայական հիմքերի բնութագրից հետո Մ. Աբեղյանը հակիրճ շարադրում է ապառնի, անցյալ և ենթակայական դերբայների կազմության սկզբունքները և կիրառությունները: Բայական խոնարհման համակարգի ուսուցանումը նա առաջին մակարդակում կատարում է ավանդական եղանակով. պարզ ժամանակները բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ ներկայի բնի կամ լծորդի ժամանակներ՝ *ներկա, անցյալ անկատար, ստորադասական եղանակի ապառնի Ա, արգելական հրամայական, ներկա հրամայական*, այնուհետև՝ կատարյալի բնի

⁵ Հմմտ. **Ն. Մ. Ավետիսյան, Ռ. Մ. Ղազարյան**, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 2006, էջ 10-47:

⁶ Տե՛ս **Մ. Աբեղյան**, նշվ. աշխ., էջ 719:

⁷ Տե՛ս **Ա. Ա. Աբրահամյան**, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 131-157:

ժամանակներ՝ *անցյալ կատարյալ, ստորադասական ապառնի Բ, հրամայական ներկա, ապառնի Բ*: Հիշյալ ավանդական բաժանումից հետո, սակայն, գիտնականն առաջնորդվում է նոր մոտեցմամբ. կատարյալի բնից կազմվող ժամանակների համար կատարում է ոչ թե սպասվելիք երկու խոնարհումների առանձնացում՝ *ներգործաձև* և *կրավորաձև*, որոնք պայմանավորված են սեռային երկանդամ հակադրությամբ՝ ներգործական և կրավորական, այլ ներմուծում է երրորդ խոնարհման ձևն իր վերջավորություններով՝ դրանք կոչելով *խառն*: Իրականում խառն խոնարհման վերջավորությունները *ի* թույլ բաղադրիչով բայերի կրավորակերպ խոնարհման վերջավորություններն են, որոնք առաջացել են կատարյալի հիմքի *ի* ձայնավորի և բայական վերջավորությունների *ա* ձայնավորի փոխադրեցական հնչյունափոխությամբ: Աբեղյանի կողմից կիրառության մեջ դրված խառն խոնարհման հարացույցում ունենք *ի + ա = եա* հնչյունափոխության հետևանքով առաջացած վերջավորություններ: Չորորինակ՝ *փախ-չիմ* բայի համար անցյալ կատարյալում կունենանք՝ *-եայ, -եար, -եաւ, -եաք, -եայք/երուք, -եան* վերջավորությունները՝ *փախեայ, փախեար, փախեաւ, փախեաք, փախեայք/երուք, փախեան*: Ստորադասական ապառնի Բ-ի համար, որպես խառն խոնարհման ցուցիչ, ստանում ենք՝ *-եայց, -իցես, -իցէ, -իցուք, -իջիք, -իցեն* ձևույթները՝ *փախեայց, փախիցես, փախիցէ, փախիցուք, փախիջիք, փախիցեն*: Հրամայական ներկայում, որը կոչվում է նաև բուն հրամայական, առանձնացվում են *-ի ը, -եա յք, -երո իք* վերջավորությունները՝ *փախի ը, փախեա յք/փախերո իք*, իսկ հրամայական ապառնի Բ խոնարհման դեպքում՝ *-իջի ը, -իջի ք՝ փախիջի ը, փախիջի ք*:

Հատուկ նպատակադրմամբ, կատարյալի բնից կազմվող ժամանակների վերջում պարտադիր նշվում է նաև այդ բայի անցյալ դերբայաձևը, քանի որ անցյալ դերբայը, ինչպես հայտնի է, հին հայերենում ստորոգումային կիրառության բազմաթիվ դեպքեր ունի՝ վկայված թե՛ ինքնուրույն, թե՛ թարգմանական գրականության մեջ: Հետևաբար, անցյալ դերբայի կազմության սկզբունքների իմացությունը և ճանաչումը վճռորոշ նշանակություն ունեն դասական հայերենի հնարավորինս արագ և ամբողջական տիրապետելու գործընթացում:

Բայական հարացույցների նկարագրությունը, ինչպես նշեցինք, նախ՝ ըստ բների է. հինգ ժամանակաձև ներկայի բնից՝ *ներկա, անցյալ անկատար, ստորադասական ապառնի Ա, արգելական հրամայական, հրամայական ապառնի Ա*, չորս ժամանակաձև էլ՝ կատարյալի բնից՝ *անցյալ կատարյալ, ստորադասական ապառնի Բ, հրամայական ներկա և հրամայական ապառնի Բ*: Վերջում տրվում է հիշյալ ինը ժամանակաձևերի հարացույցը՝ ըստ եղանակների, ոչ թե բների: Այսպիսով, Աբեղյանի դիտարկմամբ բայն ունի ինը ժամանակ, որոնք բաշխվում են երեք եղանակների միջև: Մահմանական եղանակ՝ *ներկա, անցյալ անկատար, անցյալ կատարյալ*, ստորադասական եղանակ՝ *ապառնի Ա և Բ*, հրամայական եղանակ՝ *արգելական ներկա, ներկա, ապառնի Ա, ա-*

պատնի Բ: Այստեղ երևան է գալիս Մ. Աբեղյանի բերած ևս մեկ կարևոր նորություն. ի տարբերություն շրջանառության մեջ ցայսօր գտնվող գրաբարի քերականների մոտեցման, համաձայն որի՝ գրաբարի պարզ ժամանակաձևերը ութն են՝ չորսը ներկայի հիմքից կազմվող, չորսը՝ կատարյալի, Աբեղյանն առանձնացնում է հրամայական եղանակի ևս մեկ ներկա ժամանակաձև, որն ունի – **այջի՛ ը, -այջի՛ ք, -իջի՛ ը, -իջի՛ ք** վերջավորությունները, ինչպես օրինակ՝ *աղայջի՛ ը, աղայջի՛ ք, խօսիջի՛ ը, խօսիջի՛ ք*: Այս հրամայականը կազմվում է ներկայի հիմքից: Նշենք, որ *ու* լծորդության բայերի համար Աբեղյանը չի բերում հրամայական ներկայի ձևեր՝ *հեղուլ* բայի հարացույցում ներկա հրամայականի առջև գիծ է դրված, այսինքն՝ *ու* լծորդության բայերի ներկա հրամայականի ձևերը չեն պահպանվել: Հեղինակի բերած այս ժամանակաձևերին մենք հանդիպել ենք Աստվածաշնչի Հին Կտակարանի տարբեր գրքերի հայերեն թարգմանության մեջ, ինչպես նաև թարգմանչաց շարժման Ա շրջանի դավանաբանական, մեկնողական մի շարք այլ երկերում: Ինքնուրույն մատենագիտության մեջ այսպիսի ձևեր գրեթե չեն հանդիպում, և նրանց կազմությունն ըստ ամենայնի կարող ենք համարել հունարենի ազդեցության վաղ դրսևորումներից մեկը: Փաստորեն ստեղծվում էր *անկատար հրամայական ներկա*, որին հակադրվում էր *կատարյալ հրամայական ներկա* ժամանակաձևը, ինչպես օրինակ՝ *աղայջի ը, աղայջի ք* - անկատար կերպ, *աղասջի՛ ը, աղասջի՛ ք* - կատարյալ կերպ: Այսպիսի երկանդամ հակադրություն վերականգնվում էր ստորադասական եղանակի բայաձևերում. ապառնի Ա-ն կազմվում էր ներկայի բնից, ապառնի Բ-ն՝ կատարյալի, ինչպես՝ *աղայցեն, աղայցես, աղայցե, աղայցենք, աղայցեք, աղայցեն* - անկատար, *աղացից, աղացես, աղացե, աղացուք, աղացիք, աղացեն* - կատարյալ կերպ:

Մ. Աբեղյանին հաջորդող գրաբարագետներն իրենց քերականությունների մեջ չեն անդրադառնում այս եզակի, դիպվածային ներկա անկատար հրամայականի կառույցներին՝ էլնելով, թերևս, դրանց օտարամուտ և ոչ համակարգային բնույթից: Սակայն մենք համոզված ենք, որ եզակի քերականական իրողություններն անտեսելու նման մոտեցումը ճիշտ չէ: Աբեղյանի սկզբունքով անկատար հրամայական ներկայի միանշանակ առանձնացումը գուցե այնքան էլ համոզիչ չէ՝ այդ կառույցների հույժ սակավության պատճառով, սակայն նույնքան էլ արդարացված չէ դրանց իսպառ անտեսումը: Այսինքն՝ մեր կարծիքով, ներկայի հիմքից կամ բնից կազմվող ժամանակների նկարագրության մեջ ծանոթագրությամբ կամ հատուկ ենթաբաժնով պետք է անդրադառնալ *աղայջի՛ ը, աղայջի՛ ք, խօսիջի՛ ը, խօսիջի՛ ք* ձևերին՝ բացատրելով դրանց իմաստը և ցույց տալով թարգմանական գրականության մեջ դրանց օրինակները, արտահայտած նրբիմաստները: Գրավոր մատենագրության մեջ վկայված ձևերի անտեսումը բնավ ճիշտ սկզբունք չէ դասական լեզուների քերականության արդյունավետ ուսուցման տեսանկյունից: Մ. Աբեղյանի մոտեցումն առավել հասկանալի է, թեև նման կառույցները բայական հիմնական հարացույցի

մեջ ընդգրկելը որոշ շփոթության տեղիք կարող է տալ:

Ընդհանրապես բայ խոսքի մասի նկարագրության արեղյանական մոտեցումը «Գրաբարի քերականության» մեջ հիմնավոր է, բայը քննվում է համալիր՝ պարզից բարդը հանրահայտ սկզբունքով: Կանոնավոր բայերին հետևում են անկանոնները, բաղադրյալ ժամանակաձևերը, պակասավորները, միադիմի բայական կառույցները, ապա՝ դրանց բացատրությունները: Այս մոտեցումը հետագայում արդեն լայն կիրառություն գտավ, գրաբարի դասագիրք-ձեռնարկների մեծ մասում բայի ուսուցումը չի ընդմիջվում այլ թեմաներով, թեև բայակենտրոն քերականության կողմնակից Ռ. Ղազարյանը և Հ. Ավետիսյանն այս հարցում չեն հետևել իրենց ուսուցչին. անկանոն, պակասավոր և եղանակիչ բայերին վերաբերող դասերը նրանք առանձնացրել են բայ խոսքի մասին վերաբերող ընդհանուր բաժնից, դրանք շարադրված են անուն, դերանուն խոսքի մասերին վերաբերող թեմաներից հետո: Հեղինակներն իրենց այս մոտեցումը բացատրում էին անկանոն և պակասավոր բայերի ուսուցման բարդ լինելու հանգամանքով՝ կարծելով, թե գրաբարի մեջ դեռ խորամուխ չեղած ուսանողները դժվարությամբ կարող են յուրացնել անկանոն ձևերը, ուստի հետաձգել են դրանց ուսուցանումը:

Գրաբարի դասավանդման երկարատև փորձը ցույց է տալիս, որ նման առանձնացումը մեթոդապես արդարացված չէ, քանի որ ընթերցման և թարգմանության համար նախատեսված բնագրային հատվածներում անկանոն, պակասավոր և եղանակիչ բայերը չափազանց հաճախադեպ են, դրանք հիմնական բառաֆոնդի հասկացություններ են արտահայտում: Հետևաբար ճիշտ է արեղյանական մոտեցումը՝ դրանք սովորեցնել միասնաբար բայական թեմաների շրջանակում: Բայ խոսքի մասին վերաբերող դասերի վերջում Մ. Աբեղյանը, որպես սկզբունք, մանրամասն անդրադառնում է բայական ժամանակների գործածության գրաբարյան օրինաչափություններին, ընդհանուր և մասնավոր նրբիմաստներին՝ համապատասխան բնագրային օրինակներով: Տեսական նյութի ամրակայումը բնագրային հարուստ օրինակների միջոցով շատ ավելի արդյունավետ է դարձնում ոչ խոսակցական, հին լեզվի ուսուցումը⁸:

Անվանական հոլովման համակարգի նկարագրության ընթացքում Մ. Աբեղյանը «Կանոնավոր հոլովումներ» գլխում դարձյալ նոր սկզբունքներ է որդեգրում՝ ավանդական **ա** ներքին հոլովման փոխարեն առանձնացնելով **ան** հոլովումը՝ *դուռն-դրան, շարժումն-շարժման, տուն-տան, անուն-անուան, սրբութիւն-սրբութեան, արիւն-արեան* տարբերակներով, ինչպես նաև դրա **եան** տարատեսակը՝ *հանգիստ-հանգստեան, սնունդ-սննդեան, թաքուստ-թաքստեան* և այլ օրինակներով: Ուսանողների համար այս կերպ ավելի հասկանալի է դառնում **ա** ձայնավոր պարունակող տարբեր բաղադրյալ հոլովիչների կիրառությունը գրաբարում, **ա** ներդրական հոլովիչից բացի՝ **ան** և **եան**

⁸ Տե՛ս Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 745-755:

վերջադրական հոլովիչների գոյությունը⁹:

Եզրափակելով նշենք, որ գրաբարի դասավանդման ընթացքում ձևաբանության ուսուցումը բայից սկսելու Մանուկ Աբեղյանի մեթոդաբանությունը միանշանակ արդարացված է թե՛ լեզվաբանական, թե՛ տրամաբանական միացյալ տեսանկյունից: Այս կերպ դասական գրավոր լեզուն յուրացնող ուսանողները շատ ավելի արագ և դյուրին են թարգմանում, ամենակարևորը՝ հասկանում գրաբարյան բնագրերը: Կարողանում են գրաբարը նաև բանավոր խոսքային հաղորդակցման միջոց դարձնել, այսինքն՝ արդի արևելահայերեն մտքերն արտահայտել ոսկեդենիկ գրաբարով: Հավելենք նաև, որ օտար լեզուների ուսուցման արտերկրի մեթոդաբանության մեջ այս սկզբունքը չափազանց կիրառելի է և՛ դասական լեզուների՝ հին հունարենի կամ լատիներենի պարագայում¹⁰, և՛ արդի լեզուների, հատկապես արդի շրջանում լայն տարածում գտած անգլերենի ուսումնական ձեռնարկներում:

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН – Методические основы преподавания древнеармянского языка в учебниках М. Абегиана: преимущества обучения грамматике, ориентированной на глагол. – В истории армянского языкознания Манук Абегиан известен прежде всего своими теоретическими новаторскими монографиями и учебниками, посвященными изучению и преподаванию грамматики современного армянского языка, но в этой статье мы доказываем, что его труды и учебники древнеармянского языка столь же ценны, а главное, столь же новаторские, как и все его филологическое наследие. Манук Абегиан, помимо того, что был талантливым лингвистом и исследователем, был ученым с педагогическим даром, для которого было чрезвычайно важно обучать детей и молодое поколение армянскому литературному языку во всех его формах – древнеармянскому, современному армянскому и его диалектам, чтобы новое поколение могло читать и понимать древние рукописи, переводить их. В учебниках древнеармянского языка М. Абегиана всегда был сторонником новых принципов обучения. Он первым начал преподавание древнеармянского языка с уроков по спряжению глаголов, подчеркивая тот факт, что глагол имеет основную функцию в процессе формирования речи, если обучающийся умеет спрягать глагол, знает его наклонения, времена, виды, то он сможет формировать правильную речь и грамотно переводить различные тексты.

Ключевые слова: методические нововведения, древнеармянский язык, современный армянский язык, общности и различия, древнее произношение, традиционное произношение, обучение глаголов, обучение системы склонения

NARINE DILBARYAN – Methodical Principles of Teaching Ancient Armenian Language in Textbooks of M. Abeghyan: Benefits of Teaching Verb-Focused Grammar. – In the history of Armenian linguistics, Manuk Abeghyan is known primarily for his theoretical innovative monographs and textbooks devoted to the study and teaching of the grammar of the modern Armenian language, but in this article we prove that his works and textbooks of the Ancient Armenian language are just as valuable, and most importantly, as innovative, like all his philological heritage. Manuk Abeghyan was a talented linguist and researcher and at the same

⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 767-769:

¹⁰ Հմմտ. **С. И. Соболевский**, Учебник древнегреческого языка, М., 2003, նաև՝ **Мирошенкова В. И., Федоров Н. А.** Учебник латинского языка, М., 1985:

time he was a great educator, teacher, for whom it was extremely important to teach children and the younger generation the Armenian literary language in all its forms - ancient Armenian, modern Armenian and its dialects, so that the new generation could read and understand ancient manuscripts, translate them. In textbooks of the ancient Armenian language, M. Abeghyan has always been a supporter of new principles of teaching. He was the first to begin teaching the ancient Armenian language with lessons on conjugating verbs, emphasizing the fact that the verb has a main function in the process of speech formation; if the student knows how to conjugate a verb, knows its moods, tenses, aspects, then he will be able to form correct speech and correctly translate different texts.

Key words: *methodological innovations, Ancient Armenian language, modern Armenian language, common features and differences, ancient pronunciation, traditional pronunciation, teaching verbs, teaching the declension system*